

УДК 123.1+130.2

В. М. Слюсар,
кандидат філософських наук, старший викладач
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ДУХОВНА КУЛЬТУРА СУСПІЛЬСТВА ЯК ЧИННИК САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті аналізується специфіка детермінації самореалізації особистості засобами духовної культури суспільства. Обґрунтовано, що система духовної культури суспільства зумовлює характер і спрямованість самореалізації особистості через розкриття "людського в людині", утвердження індивідуальної свободи через вироблення здатності трансцендентного освоєння світу, визначення сенсу життя, вироблення ціннісних орієнтацій.

Особливою ознакою самореалізації в сучасному суспільстві є дегуманізація особистості, котра спричинила втрату смислових значень, які пов'язані із культурою, працею, релігією, при цьому виникає нова потреба в такому осмисленні соціальної реальності, коли нові сенсожиттєві установки забезпечували б можливість пристосування людини до навколишнього середовища. А тому в постіндустріальному суспільстві необхідне формування нового типу людини, в житті якої на перший план виходять прагнення до самовизначення та індивідуальна свобода у процесі самореалізації. Виявлення та аналіз нових факторів впливу на особистість та визначення способів виховання особистості, здатної до цілісної самореалізації, є завданням досліджень гуманітарних наук. Це стимулює здійснення нових релігійних пошуків, спонукає до об'єднання науки та релігії, компіляції західних та східних культурних традицій тощо. Усі описані процеси в більшій мірі висвітлюють проблему, що має інтегративний характер, розробка методології шляхів її вирішення може вплинути практично на всі сфери буття людини, на переусвідомлення її місця у світі, реалізація на основі сенсу життя стратегії власного розвитку. У такій ситуації духовність виступає основним ціннісним орієнтиром сенсу життя та самореалізації особистості.

Метою статті є визначення ролі духовної культури суспільства в процесі самореалізації особистості як передумови її становлення, коли людина, здійснюючи вільну, активну перетворюючу діяльність, освоює духовні надбання людства як суб'єкт культури.

Специфікою духовної культури є те, що її не можна "нав'язати" людині. Пояснюється це тим, що вона постає як комплекс духовного багатства, котре освоюється особистістю на основі вибіркового сталення до нього. А тому принцип духовної свободи є обов'язковою умовою, яка дозволяє без шкоди і для особистості, і для суспільства здійснити цей вибір [1: 40]. В особистості у процесі саморозвитку повинна виробитись потреба самоудосконалюватись, відповідально реалізовувати свої духовні сили. Власне, саме духовне життя індивіда А. І Комарова визначає як "особливий діяльний спосіб освоєння людиною світу, включаючи як весь зовнішній світ – природу і суспільство, так і внутрішній світ самої людини в плані його формування і розвитку" [2: 20]. Основою для такого способу освоєння виступає духовність як внутрішній стрижень особистості, який задає спрямованість усієї життєдіяльності й самореалізації зокрема. Тому духовна культура виступає особливою сферою взаємодії соціуму та особистості у процесі самореалізації останньої. Саме у цій сфері соціально-культурна детермінація свободи здійснення самореалізації виявляє цілісність як одну з основних характеристик останньої. Яка ж роль духовності у процесі самореалізації особистості?

Вдалим, на нашу думку, є визначення духовності С. Б. Кримським, який визначав це поняття здатністю "... переводити універсум зовнішнього буття у внутрішній всесвіт особистості на етичній основі, здатність створювати той внутрішній світ, завдяки якому реалізується самототожність людини, її свободи від жорсткої залежності перед ситуаціями, що постійно змінюються" [3: 23]. Відповідно, духовність можна визначити як категорію людського буття, яка виражає його здатність до творення культури та самотворення [4: 179], що передбачає наявність свободи індивіда в перетворенні ним навколишнього світу в процесі цілісної й адекватної до соціальної дійсності та індивідуальних духовних запитів особистісної самореалізації. Тому, по-перше, духовність особистості постає основним, базовим фактором її самореалізації. До того ж, між самореалізацією особистості та формуванням духовності існує діалектична єдність, котра знаходить відображення у процесі усвідомлення індивідом необхідності пранення до вищого рівня своєї цілісності, долання обмеженості власного буття. По-друге, духовність є основою ієрархії ціннісних орієнтацій та сенсожиттєвих установок, що дозволяє їй спрямовувати самореалізацію особистості, яка виявляє себе як внутрішньо-зовнішня структурована цілісність, визначати її характер. Окрім того, по-третє, "відкриття та розвиток у собі духовності надає людині внутрішньої автономії, відносної незалежності від життєвих обставин і можливості піднятися над ними, знайти таку внутрішню точку опору та чинення опору, яка дозволить сконструювати власний життєвий світ, зберегти особистісну цілісність і гідність, певну цілеспрямованість волі за будь-яких обставин" [1: 41].

Утім, духовність навіть є своєрідним випробовуванням людини свободою. Виявлення індивідом можливостей суто людського буття у світі, що відбувається в людській екзистенції й передбачає формування духовності особистості, обумовлюється його активністю та проявами турботи про себе і суще. Турбота про себе, про своє самоздійснення і, найголовніше, про самореалізацію, як слушно зазначав В. Г. Табачковський, є водночас і турботою про світ. А це передусім таке ставлення до себе, котре виходить за межі егоцентризму, поширюється на інших та на цілий світ, і його найвищою метою стає злагода зі світом та із самим собою [5: 211]. Виникнення в особистості турботи про себе і прагнення до самореалізації пов'язане з феноменом відкриття та освоєння сутності буття, що є уже чинником духовного розвитку. У процесі життя людина повинна досягнути єдності своїх сутності та існування, тобто їй потрібно ствердитись як людині, реалізувати себе у деяких дійсно людських визначеннях [6: 71]. Наголосимо тут на слові "людських". Адже духовний світ утворює простір для такого розвитку, який передбачає виявлення того, що людина є, і що вона є, фактично відкриття людиною шляху до самого себе, набуття духовних орієнтирів. Таким чином, конструювання особистістю свого духовного світу постає важливим чинником її самореалізації та передумовою утвердження внутрішньої свободи. Останнє пояснюється тим, що духовний світ не заданий наперед як готова змістовність, його неможливо інтеріоризувати. А тому індивід стоїть перед проблемою відповідального здійснення винятково своїх життєвих кроків, який, врешті-решт, вільно виявляє індивідуальний шлях до себе, до своєї сутності. Відповідно, спрямованість особистості на досягнення єдності його сутності та існування здійснює детермінуючий вплив на її самореалізацію. Міра прагнення до такого особливого способу самореалізації як розкриття "людського в людині" впливає, у першу чергу, на цілісність самореалізації як процесу. Відмова ж від цього способу перетворює досліджуваний процес на одномоментні акти виявлення одиничних здібностей, а в особистості утверджується постійні відчуття нерозкритості та нереалізованості.

Виходячи із зазначеного, потрібно наголосити на тому, що духовність особистості не обмежується лише її внутрішнім духовним світом. До неї також можна віднести безпосередній життєвий шлях та самодійснення. Таким чином, духовність в уяві, образах, проєкціях власного майбутнього надає людині свободу постійно знімати будь-які соціально-культурні обмеження, щоб виявити свою дійсну гуманістичну індивідуальну сутність і здійснювати цілісну особистісну самореалізацію. Водночас вона сприяє й подоланню успадкованої від природи та від набутого життєвого досвіду власної обмеженості.

Основним функціональним призначенням духовної культури, котре істотно вирізняє її серед усіх інших форм культури, є реалізація особистістю сутнісних сил у процесі духовно-практичної діяльності, в ході якої твориться сама людина як духовна істота. Але передумовою для самореалізації особистості є необхідний рівень засвоєних нею духовних цінностей, рівень її духовності. Можна погодитись з С. Ф. Анісімовим, який стверджує, що люди ніби народжуються двічі: спочатку фізично (в акті народження), а потім духовно (в процесі навчання, освіти, виховання, формування духовних якостей, засвоєння цінностей, створених людством) [7: 36]. Це засвідчує культивування в різних формах ще з первісних часів релігійних ритуалів, в яких відбувається символічне "перевтілення" молоді особи у зрілу в духовному відношенні людину. Таким чином, здійснення цілісної самореалізації можливе лише сформованою особистістю, яка засвоїла основні цінності духовної культури в процесі навчання та спілкування і виробила своє відношення до них.

Ядром духовного світу особистості, основним організуючим елементом його структури виступає світогляд, котрий як цілісне та усвідомлене переживання людиною власного співвідношення зі світом є способом духовно-практичного освоєння останнього. Аналізуючи світогляд як духовну основу формування особистості, В. І. Шинкарук визначав, що він виявляється як форма суспільної самосвідомості людини, через яку нею сприймається, осмислюється й оцінюється навколишня дійсність як світ власного буття і діяльності, визначається і переживається своє призначення та участь у ньому [8: 301]. Але особливістю світогляду є те, що він передбачає просто вибір особистістю образу життя, тоді як духовність спрямована на вибір власного образу, власної долі, зустріч із самим собою. На основі такої зустрічі в момент розпредметнення індивідом духовної культури в нього починають формуватися уявлення про самореалізацію як цілісний і структурований процес. Це, у свою чергу, призводить до виникнення ситуації, коли його сенс визначається не у прагненні примножувати речі та правильному відтворенні соціальних зразків, а в осягненні духовного багатства та розвитку сутнісних сил. Цілісна самореалізація передбачає сформовану духовну особистість, яка послуговується в цьому процесі загальнолюдськими, а не власними егоїстичними цінностями. І тоді змінюється й спрямованість самореалізації особистості, котра пройшла певний шлях духовного зростання. Вона, за твердженням М. О. Бердяєва, прагне допомогти іншим, ділячись з ними духовними багатствами та цінностями, також духовно зростати, надати процесу самореалізації більшої цілісності. Особистість, котра знаходиться на вищому щаблі духовного зростання, бере на себе відповідальність не лише за власну самореалізацію, а й за тих, хто не досяг цього рівня [9: 69-70]. Лише така особистість не

визнає над собою тотальної влади зовнішніх обставин, долає звуження свого життя до буттєвого рівня "тут і тепер", виходить із "нарцистичного" стану самозаглиблення та самостурбованості, прямує до світу, в якому утверджені універсальні надособистісні цінності. Таким чином, у момент взаємодії соціальних та індивідуальних (духовних) детермінант виявляється свобода, котра стає основною умовою самореалізації особистості. А, відтак, детермінація самореалізації особистості засобами духовної культури сприяє утвердженню індивідуальної свободи, надає змісту цього процесу гуманістичного та цілісного характеру, вирізняє його від "випадкової", "хибної" та часткової форм здійснення. Це здійснюється завдяки формуванню по-перше, здатності індивіда до трансценденції, по-друге, сенсожиттєвих установок, по-третє, ціннісних орієнтацій. Розглянемо кожен з визначених аспектів.

Одним з проявів свободи є можливість виходити за межі впливу детермінант. У цьому виявляється есенційна характеристика людини, адже, як зазначає С. А. Смірнов, вона як вільна істота суть у собі є трансцендентною, знаходиться на межі та за межами почуттєвого і розсудкового досвіду [10: 60], тобто вона постійно намагається переступити межі своїх можливостей, свого знання, свого світу. Трансцендентування виявляється станом на межі між тим, що знайоме, зрозуміле, осмислене, і тим, що невлімово, невиразно, що постійно подразнює людську цікавість, стурбовує своєю недосяжністю – чи це Бог, прихований сенс існування, тайна народження чи смерті. Тому саме через межові ситуації особистість може якнайповніше реалізувати найвагоміші складові свого існування [11: 166]. У структурі особистості функцію свободи виходити за межі впливу детермінант виконують ідеали, які дозволяють інтерпретувати духовність як здатність до трансцендентування. У процесі самореалізації вона проявляється у виході за межі власного досвіду і наближенням до трансцендентального, абсолютного суб'єкта з метою знайти надійну опору всього існуючого. Засобом трансценденції виступають вищі духовні цілі, котрі в момент виявлення індивідуальних здібностей переростають в ідеали-зразки. Останні мають можливість втілитись у повсякденному житті лише частково, породжуючи конфлікт їх невідповідності емпіричному існуванню та незадоволеності умовами буття індивіда. Відповідно, це сприяє виявленню індивідуального прагнення перетворити дійсність з метою розв'язання конфлікту, що виник.

Осягнути ж ідеал людина може, якщо подолає межі конкретних зовнішніх обставин, за яких здійснюється особистісна самореалізація, і межі уже досягнутого власного рівня. Основою для такої трансценденції є сутність вільного людського буття, яка виявляє здатність особистості змінювати зовнішні жорстко регламентовані умови існування з одного боку, та внутрішню обумовленість поведінки у відповідності з виробленими нею цілями, цінностями та ідеалами, з іншого. Визнаючи, таким чином, певну незавершеність останніх, можна сміливо стверджувати, що вони постають як відкритість до нових змін, котра буденну самодіяльність вивисує до рівня цілісної самореалізації. Вищі духовні цілі завдяки здатності індивіда до трансценденції надають цьому процесу певну направленість, не звужуючи його межі, а розширюючи практично до нескінченності. Детермінація свободи в такий спосіб спонукає до здійснення нових конструктивних, творчих актів реалізації особистістю своїх сутнісних сил.

У суспільному житті особистість займає різні соціальні статуси та грає відповідні до них соціальні ролі, але активна зміна різних "масок" призводить до ситуації, коли вона втрачає і відчуття власного ества, і усвідомлення наявності в себе справжніх високих духовних потреб. Кожна особистість, як правило, має уявлення про себе як щось власне і особливе, як свій специфічний комплекс позитивних чи негативних якостей. А першою перешкодою для подальшого розвитку, котрий водночас спонукає особистість до реалізації власних сутнісних сил, постає насамперед неможливість відірватися від цього усталеного образу "Я". Це супроводжується утвердженням таких основних життєвих прагнень як безпека, спокій, стабільність, виробленням почуття усталеності та звичності. Проте, лише сформований духовний світ особистості, який характеризує буття людини як таїнство з його безперервним та безкінечним бажанням розкривати власну індивідуальність, спонукає до утвердження волі та свободи як умови самореалізації особистості та основної форми існування людини в соціумі. А духовний світ особистості слід розглядати як один з проявів її соціальної сутності.

Самореалізація особистості детермінується індивідуальним рівнем сформованості потреби в духовній свободі, яку, за висловом Г. В. Ф. Гегеля, "вона задовольняє, з одного боку, тим, що вона внутрішньо усвідомлює для себе те, що існує, а з іншого боку, тим, вона зовнішньо втілює це для-себе-буття і, подвоюючи себе, робить наглядним і здатним до пізнання для себе і для інших те, що існує всередині її" [12: 38]. Хибною, на нашу думку, є твердження, що соціальна детермінація спонукає до втрати індивідом відчуття індивідуальності, оскільки найбільш впливовим фактором у цій ситуації можна виділити його нездатність до побудови власного духовного середовища, в якому й формуються особливі взаємовідносини між людиною та довкіллям. Не варто також і перебільшувати роль індивідуального в духовній детермінації. У ситуації, коли індивід починає активно будувати

своє життя, спрямоване на певні особливі духовні пошуки, утаємничені місії, специфічні аскези з регулярними медитаціями, суворими дієтами, езотеричними практиками, у нього, як правило, не вистачає часу, сил та енергії на інші можливі сфери самореалізації. А тому життя такої людини стає дуже штучним, несправжнім, далеким від свобідного самотворення [13: 304]. А, отже, основна увага дослідників духовної культури привертається до такого гармонійного поєднання в ній соціального та індивідуального на основі духовності, результатом детермінативної взаємодії якої є свобода особистості, котра самореалізується. Така єдність можлива насамперед через включеність особистості в духовну культуру, що передбачає створення нею нового ціннісно-смиислового універсуму як нового виміру реальності. Саме тут духовність, як вважає І. В. Степаненко, виступає як специфічно людська здатність ціннісно-смиислового ставлення до світу (зовнішнього і внутрішнього у їх єдності), здатність розрізняти, засвоювати і виробляти цінності та смисли, здійснювати їх інтеграцію і субординацію [14: 44]. Таким чином, ця здатність виступає внутрішнім регулятивом процесу самореалізації та проявляється в усіх компонентах його структури.

Висновки. У процесі самореалізації особистості духовна культура суспільства є передумовою становлення її як вільної, активної діяльності, внаслідок чого людина освоює духовні надбання людства як суб'єкт культури. Вона надає особистості можливості практично необмеженого вибору духовних цінностей, які найбільше відповідають її прагненням та ціннісним орієнтаціям. Тому передумовою позитивної, цілісної самореалізації особистості є належний ступінь засвоєних нею духовних цінностей культури, рівень її духовності. Духовність особистості виражає її здатність до приросту культурних надбань та самотворення, що передбачає наявність свободи в процесі цілісної самореалізації особистості, адекватної до її духовних запитів. Це виявляє духовність як основний, базовий фактор самореалізації особистості. Духовність, основу якої складає ієрархія ціннісних орієнтацій та сенсожиттєвих настанов особистості, визначає характер самореалізації особистості, яка виявляє себе як внутрішньо-зовнішня структурована цілісність. Важливою детермінантою цілісності людської самореалізації є міра прагнення особистості до такого виду духовного саморозкриття як виявлення "людського в людині". Така духовно розвинена особистість не визнаватиме над собою тотальної влади зовнішніх обставин, долатиме обмеження свого життя до "тут і тепер", виходитиме із "нарцистичного" стану самозаглиблення та самостурбованості, прямуватиме до світу, в якому утверджені універсальні надособистісні цінності. Можливість виходу за межі впливу зовнішніх детермінант реалізується через здатність особистості до трансцендентного освоєння світу. Завдяки цій виробленій здатності особистість у процесі самореалізації намагається вийти за межі власного досвіду і наблизитися до абсолютного суб'єкта з метою знайти надійну опору всього існуючого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Степаненко І. В. Духовність і життєва компетентність / Степаненко І. В. // Філософська думка. – 2005. – № 6. – С. 40–55.
2. Комарова А. І. Духовність, духовний розвиток особистості і православ'я / А. І. Комарова // Духовність як основа консолідації суспільства. Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. [Міжвідомчий науковий збірник / Керівники авторського колективу: А. І. Комарова, В. Г. Табачковський, І. М. Кучерук, Л. П. Виговська]. – К.: Науково-дослідний інститут "Проблеми людини", 1999. – Т. 16. – С. 17–46.
3. Крымский С. Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации / С. Б. Крымский // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С. 21–28.
4. Хамітов Н. Духовність / Н. Хамітов // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С. 179.
5. Табачковський В. Г. Особистісні виміри людського: духовність, свобода, творчість, моральність // Філософія: світ людини / [В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов та ін.] – К.: Либідь, 2003. – С. 199–224.
6. Пролеєв С. В. Проблема бытия и духовное развитие человека / С. В. Пролеєв // Проблемы философии [Республиканский межведомственный научный сборник]. Выпуск 79. – К.: Выща школа, 1989. – С. 65–73.
7. Анисимов С. Ф. Духовные ценности: производство и потребление / С. Ф. Анисимов. – М.: Мысль, 1988. – 253 с.
8. Шинкарук В. И. Духовная культура – человек – искусство // Вибрані твори: У 3-х т. – К.: Український центр духовної культури, 2004. – Т. 3. – Ч. 1. – С. 297–310.
9. Бердяев Н. А. Самопознание (Опыт философской автобиографии) / Н. А. Бердяев. – М.: "Книга", 1991. – 446 с.
10. Смирнов С. А. Бытие свободы или проблема культурной идентичности в ситуации онтологического перехода / С. А. Смирнов // Философские науки. – 2004. – № 6. – С. 58–84.
11. Андрос С. І. Комунікативний вимір буття як фундаментальне опосередкування колізії сутності та існування // Людина в есенційних та екзистенційних вимірах / [Відповід. редактор В. Г. Табачковський]. – К.: Наукова думка, 2004. – С. 155–201.
12. Гегель Г. В. Ф. Эстетика / Г. В. Ф. Гегель. В 4-х томах. Т. 1. – М.: Искусство, 1968. – 313 с.

13. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і поза межами буденності / Т. М. Титаренко – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
14. Степаненко І. В. Методологічна функція поняття "духовність" в соціально-гуманітарному пізнанні / І. В. Степаненко // Практична філософія. – 2003. – С. 41–48.

Матеріал надійшов до редакції 02.09. 2009 р.

Слюсар В. Н. Духовная культура общества как фактор самореализации личности.

В статье проанализирована специфика детерминации самореализации личности средствами духовной культуры общества. Обосновывается, что система духовной культуры общества определяет характер и направленность самореализации личности через раскрытие "человеческого в человеке", утверждение индивидуальной свободы через формирование способности трансцендентного освоения мира, определение смысла жизни, формирование ценностных ориентаций.

Slyusar V. M. The Society Spiritual Culture as a Factor of Personalitys Self-Realization.

In the article the peculiarities of personality's self-realization determination by the means of society's spiritual culture are analysed. It's substantiated that the system of the society's spiritual culture determines the character and the direction of the personality's self-realization through the disclosing of the human as a human being, assurance of the personal freedom through the formation of the transcendent world cognition ability, the definition of the life sence, the formation of the value orientations.